

Berit Brandth og Elin Kvande

Far prioriterer barna!

Omsorgspermisjonenes innvirkning på fars tid med barna

Innledning

I Norge har utbygging av fødselspermisjonene vært velferdsstatens viktigste ekspansjonsområde på 1990-tallet. En hovedbegrunnelse for denne satsingen har vært ønsket om å styrke fedres kontakt med og omsorg for sine barn. I tillegg har målsettingen vært å sikre at goder og byrder i arbeidsliv og familieliv skal deles mellom kvinner og menn. Vi kan derfor si at foruten ønsket om at dette skulle være et tilskudd til de minste barnas velferd, så har den også hatt en eksplisitt likestillingspolitisk målsetting gjennom å styrke fars bånd til familien og kvinners bånd til arbeidslivet.

Fedre som tar permisjon, kan derfor sies å delta i det ”statsstyrte” prosjektet hvor målsettingen er å få flere fedre til å bruke mer tid på barna. Når fedre er hjemme på permisjon skal de i prinsippet ha hovedansvaret for hus- og omsorgsarbeid. Dette må sies å være nytt i forhold til den tradisjonelle farsrollen. Vi vil i denne artikkelen fokusere på hvordan menn utformer sine faderskap ved hjelp av de nye permisjonsordningene. Artikkelen vil derfor først beskrive de nye ordningene og omfanget av fedrenes permisjonsbruk. Deretter vil den belyse hvordan foreldrene deler på hus- og omsorgsoppgavene. I denne sammenheng er vi opptatt av hvordan lengden på permisjonen virker inn på oppgavefordelingen. Vi vil også belyse noen endringer over tid på dette feltet.

Forskningen på foreldre-barn forholdet dreide seg lenge kun om mødre og moderskap. Fedreforskning ble først et populært område i 1970-årene. Denne forskningen fokuserte på farens betydning for barnets utvikling (Grønseth 1972). Senere ble fedrenes erfaringer og endring av disse satt i fokus. Gjennom de siste

5-10 år har farsforskning vokst i omfang. Dette har falt sammen med at interessen for den såkalte "nye faren" har stått sentralt i mye forskning og debatt (Holter og Aarseth 1993, Lewis og O'Brien 1987). Entusiasmen for den nære, oppofrende far, oppslukt av husarbeid og omsorgsarbeid, kan imidlertid ha ført til at forskningen på "den nye faren" er blitt for ukritisk og positiv i sin analyse av fedre. En årsak til dette igjen kan være en undervurdering av kjønnsperspektivet i forskning på fedre.

Forskningslitteraturen om fedre har vist at det er svært mange forskjellige måter å være far på (Ellingsæther 1991, Hansen og Bozett 1985, Jensen 1992). Selv om fedre er blitt mer sentrale omsorgspersoner, er det store variasjoner i faderskapet. Faderskapets utforming er bl.a. avhengig av kulturell kontekst, jobb og familieforhold (Daly 1993, Marsiglio 1993, Brandth og Kvande 1998). I stor grad har det vært etterlyst teori som kunne fange det komplekse samspillet av faktorer som ligger bak slike variasjoner og endringer (Pedersen 1985). I 90-årene har interessen for forskning på faderskap vært stor, og både empirisk og teoretisk er det oppnådd resultater som kan tilfredsstille de krav som ble stilt i den tidlige fasen. Et av de perspektiv som har vist seg å være fruktbart, er forhandlingsperspektivet. I denne artikkelen skal vi ikke belyse hvordan forhandlingsprosessen foregår i de ulike kontekstene. Vi skal i stedet se på det som ligger i forlengelsen eller som resultat av denne typen forhandlingsprosesser, nemlig hvordan mor og far bruker og fordeler den tida de bruker på barna.

Metode

Data som denne artikkelen bygger på, er hentet fra et prosjekt som gjennomføres ved Allforsk/NTNU¹. Delprosjektet "Småbarnsfamiliers omsorgsstrategier" er en del av paraplyprosjektet "Familieforandringer og konsekvenser for barn og unges oppvekstvilkår" finansiert av Norges forskningsråd. Datamaterialet består av en spørreundersøkelse der 2194 spørreskjema ble sendt ut til alle menn som fikk barn i perioden mai 1994 til april 1995 i Trondheim og Orkdal kommune. Svarprosenten var 62. I tillegg er det gjort intervjuer med 10 par som hadde delt foreldrepermisjonen og 20 par der far hadde benyttet fedrekvoten.

Et tilsvarende prosjekt om fedres bruk av omsorgspermisjoner ble gjennomført blant menn som ble fedre i 1987. Data besto av to spørreundersøkelser: Et nasjonalt utvalg av alle menn som delte permisjonen med mor. Dette utgjorde 260 fedre, og svarprosenten var 75. Det andre utvalget besto av alle menn som ble fedre i Trondheim kommune (1600). Svarprosenten var her 60. I tillegg ble det

¹ Allforsk er Stiftelsen for Allmennvitenskapelig Forskning, som er knyttet til Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet (NTNU) i Trondheim

gjort intervjuer med et utvalg på 10 par som hadde delt foreldrepermisjonen. Resultater fra dette prosjektet er bl.a. publisert i Brandth og Kvande (1991, 1992, 1995, 1998).

I denne artikkelen benytter vi primært spørreskjemadata fra undersøkelsen "Småbarnsfamiliers omsorgsstrategier". I spørreskjemaet ble de spurt om hvordan arbeidsdelingen mellom mor og far var på intervjutidspunktet (ca. 2 år etter barnets fødsel) og hvor mange uker de hadde permisjon. Permisjonsvariabelen har fått tre verdier: de som ikke hadde permisjon i det hele tatt, de som tok pappapermisjon og/eller fedrekvote (dvs. 1-6 uker), og til slutt de som delte foreldrepermisjonen med mor (over 6 uker). Artikkelen viser økningen i fedres permisjonsbruk og hvilke arbeidsoppgaver fedre prioriterer og nedprioriterer etter å ha vært hjemme på permisjon. Den viser også hvordan lengden på permisjonen virker inn på dette. Når vi benytter begrepet "faderskap" er det i betydningen det tidlige faderskap eller for de barna som er under 2 år.

Utviklingen av norske permisjonsordninger

Permisjonslovgivningen har gjennomgått store endringer som har gitt foreldre flere valgalternativer. Utvidelsen av permisjonslengden og innføring av fedrekvote og tidskonto står for de største forandringene. Permisjonens lengde har blitt *gradvis* utvidet i årene mellom 1987 og 1993, mens fedrekvoten ble innført i 1993 og tidskonto i 1994. De siste ti års utvikling kan illustreres ved en sammenlikning av permisjonsrettighetene i 1987 og 1997.

Tabell 1. Foreldres permisjonsrettigheter

	1987	1997
Mors del	6	3+6
Pappapermisjon	2	2
Fedrekvote	-	4
Felles del, lønnet	12	29/39
Felles del, ulønnet	32	2 år
Til sammen	52	158

Sammenlikningen viser den store økningen i total permisjonslengde. Mor har fått utvidet sin del med tre uker som skal tas før termin. Det er imidlertid far og foreldrene sammen som i størst grad har blitt tilgodesett med rett til mer tid hjemme. Dette kan sees på som politikk for å øke fars deltakelse i barneomsor-

gen. Mens familiepolitiske reformer ofte kommer i etterkant av at nye familiepraksiser er etablert, er fedrekvoten et eksempel på en reform som sikter på å endre fedres praksis. For det første har reformen til hensikt å *oppmuntre* far til økt deltakelse i den tidlige barneomsorgen. Det er slik vi kan tolke økningen i lengden på den permisjonen som er felles (også kalt foreldrepermisjon). Som tabellen viser, har denne felles delen økt fra 12 uker til 29/39 uker avhengig av 100 % eller 80 % utbetaling av fødselspenger. Deling av foreldrepermisjon mellom mor og far er frivillig, og det er opp til foreldrene hvordan de vil dele. Dersom far ikke vil dele, får det ingen konsekvenser for permisjonslengden.

Med fedrekvoten stiller dette seg annerledes. Fedrekvoten reserverer fire uker av den totale permisjonstiden for far, og har dermed et element av "tvang" i seg. Dersom far ikke benytter disse fire ukene, vil foreldrene (og barnet) "straffes" ved å miste fire ukers permisjonstid fordi disse ukene som en regel ikke er overførbare til mor. Dispensasjonsreglene praktiseres veldig strengt. Fedrekvoten er en "kjærlig" måte å tvinge fedre til å ta del i omsorgen for barnet det første leveåret. Det er interessant at ordningen er utformet på denne måten fordi det kan betraktes som en måte staten "påtvinger" fedre et aktivt faderskap på.

I tillegg til utvidelse av foreldrepermisjonstiden og egne rettigheter for fedre, har den nye ordningen også åpnet for mer fleksible uttak av permisjonstiden. Allerede i 1989 ble det gitt anledning til å velge mellom 100 % og 80 % uttak av fødselspengene slik at foreldrene på den måten kunne regulere permisjonslengden. Det er imidlertid tidskonto som virkelig åpner for fleksibelt uttak og for at foreldre skal kunne komponere sin egen permisjonsmodell. Da tidskontoordningen ble innført i 1994, presenterte daværende statsråd Grete Berget den som en "hverdagsrevolusjon". Ønsket var å skape en fleksibel omsorgsordning som i størst mulig grad kunne tilpasses den enkelte familie sine ønsker og behov. Det var også forventet at ordningen ville bli spesielt attraktiv for fedre. Ordningen går ut på at småbarnsforeldre kan kombinere delvis uttak av fødselspenger med nedsatt arbeidstid.

For å kunne benytte foreldrepermisjon og fedrekvote, må far ha rett til fødselspenger. Rett til fødselspenger er det barnets mor som tjener opp gjennom sin yrkesaktivitet. Far har en såkalt avledet rett. For å ha rett til fødselspenger, må mor ha arbeidet seks av de ti siste månedene før nedkomst. Det samme må far selv ha gjort. I tillegg må far ha arbeidet de to siste ukene før nedkomst. Yrkesaktive fedre med partnere som ikke er yrkesaktive (for eksempel studenter, trygdede eller hjemmeværende) har dermed ikke rett til lønnet permisjon. Den avledete retten fører til at fars lønn under permisjonen er avhengig av mors stillingsandel. Det betyr at hvis mor arbeider i 75 % stilling, så får også far 75 % lønn,

men beregnet ut fra sin egen inntekt opp til et tak på 6G². En selvstendig rett til fødselspenger for fedre har vært utredet av myndighetene (NOU 1995:27), men er ennå ikke innført. Måten fødselspengerrettighetene opptjenes på er utvilsomt en hindring for mange fedre (Brandth og Øverli 1998). Myndighetenes reservasjon mot å gi far lønnet permisjon uavhengig av mors yrkesaktivitet, er at de kan risikere å måtte betale for den som ikke har det reelle omsorgsansvaret. Andelen fedre som har rett til fødselspenger, var 72 % i vårt materiale.

Nedenfor viser vi en oversikt over økningen i fedres bruk av fødselspermisjon etter at de nye permisjonsreglene ble innført.

Tabell 2. Fedres bruk av fødselspermisjon 1988-1997
(Kilde Rikstrygdeverket)

	Prosentandel fedre som bruker permisjon	Antall uker permisjonen kan bruke*	av far
1988	0.6	16 uker	
1989	1.0	18	
1990	1.7	22	
1991	2.0	24	
1992	2.3	27	
1993	4.1	29 + 4	
1994	45	29 + 4	
1995	57	29 + 4	
1996	61	29 + 4	
1997	75	29 + 4	
1998**	80	29 + 4	

* Med 100 % dekningsgrad ** Anslag, RTV

Vi ser her at det har vært en enorm stigning i antallet fedre som benytter seg av permisjonene i perioden etter at de nye permisjonsordningene ble innført. I løpet av fem års perioden fra 1993 til 1998 har det vært en økning på hele 75 %. Dette er da også bakgrunnen for at de nye permisjonsreglene er blitt betegnet som en formidabel suksess. Det er imidlertid store forskjeller i bruken av de ulike delene av permisjonen. Mens bruk av fedrekvoten er blitt en flertallspraksis (slik det framgår av tabell 2), så er det 13 % som benytter seg av retten til å dele resten av fødselspermisjonen med mor. Det har imidlertid vært en økning også i bruken av denne permisjonen. I 1987-undersøkelsen var det bare én prosent av fedrene som delte fødselspermisjonen med mor.

² 6G svarer til 6 ganger grunnbeløpet i Folketrygden.

Fedres permisjon og deling av hus- og omsorgsarbeid

Som nevnt innledningsvis er vi interessert i mulige konsekvenser av fedrenes bruk av permisjonen for deres tidsbruk. Har bruk av permisjon noen innvirkning på arbeidsdelingen mellom mor og far i familien, og dermed for fedrenes tid brukt på barna? La oss først se på foreldrenes deling av hus- og omsorgsarbeid blant fedrene i utvalget uavhengig av permisjonsbruk.

I figuren på neste side har vi gruppert familiearbeidet i tre: barneomsorg, husarbeid og vedlikeholdsoppgaver (bil, hus, hage). Vi ser at fordelingen av disse oppgavene er kjønnet: Mor og far gjør mest og minst av forskjellige ting. Far gjør mest av vedlikeholdsoppgavene; mor gjør mest av husarbeidet. Det er barneomsorgen som deles likt i størst grad. Blant de daglige gjøremålene, dvs. barneomsorg og husarbeid, er det barna far prioriterer. Med andre ord, far er klart mye sterkere inne i bildet når det gjelder barna enn husarbeidet.

Dette er resultater som stemmer med tidsnyttingsundersøkelsene. De viser at far har økt sin tid sammen med barna, mens det ikke har vært noen økning i hans tid brukt på husarbeid fra 1970 til 1990 (Haraldsen og Kitterød 1992). Et trekk ved dagens samværmønster mellom foreldre og barn er at både mor og far bruker mer tid alene sammen med barna enn de gjorde før. Dette innebærer også at far må involvere seg mer i oppgaver som har med barnestell å gjøre.

I denne artikkelen er vi spesielt opptatt av om *permisjonslengden* har noen betydning for delingen av omsorgsoppgaver og husarbeid. De aller fleste av permisjonsbrukerne i materialet tar permisjon fra 1-6 uker (78 %). Dette er de som tar pappapermisjon og/eller fedrekvote. 13 prosent av fedrene tar mer enn seks uker, dvs. at de deler foreldrepermisjonen med mor i tillegg til at de tar fedrekvote og pappapermisjon. Bare ni prosent av fedrene i vårt materiale unnlot å ta noen permisjon i det hele tatt.

I figur 2 (se side 14) har vi tatt ut ”vi deler likt”-svarene for å kunne gi en oversiktlig sammenligning av svarfordelingen til fedre med forskjellig permisjonslengde.

Figur 1. Deling av husholdsoppgaver mellom mor og far. Prosent. (N max 1294, N min 1245)

Figur 2. Sammenhengen mellom permisjonslengde og lik deling av barneomsorgsoppgaver. Fedre med rett til fødselspenger

Det er en sterk sammenheng mellom permisjonslengde og deling av omsorgsoppgavene. Uansett hvilke oppgaver det dreier seg om, så viser figuren at de som har tatt lengst permisjon, også deler mest likt. Det som i størst grad ser ut til å påvirkes av permisjonslengden, er å ta fri fra jobben når barnet er sykt og ta barnet med til helsekontroll. De oppgavene som fedre gjør minst av uansett permisjonslengde, er det som har med barnets klær å gjøre. I denne analysen har vi tatt utgangspunkt i de som har lengst permisjon, og sammenlignet de andre to gruppene svarfordeling med disse. Fedre som tar lengst permisjon, deltar ganske jevnt i det meste med unntak av oppgaver med klær. Selv om vi her ikke kan si noe bestemt om hva som er årsak og virkning - om det er de med høy involvering i barneomsorgen fra før som tar lang permisjon, eller om det er permisjonen som fører til stor grad av oppgavedeling, så er det tydelig at lang permisjon betyr at far prioriterer barna i stor grad.

Det neste spørsmålet vi er opptatt av, er om vi også kan finne en slik sammenheng mellom permisjonslengde og husarbeid. Figur 3 (se neste side) viser svarfordelingen på et spørsmål i spørreskjemaet som primært omfatter husarbeidsoppgaver.

Også på dette spørsmålet i spørreskjemaet ser vi at de med lengst permisjon, deler mer likt enn de andre når det gjelder barna. Når det gjelder husarbeidet, er fedrenes deltakelse mindre, men sammenhengen med permisjonslengden er også her tydelig: De som tar lengst permisjon (mer enn 6 uker), deler husarbeidet mer likt med mor. De som tar 1-6 uker deler mindre, og de som ikke tar noen permisjon, deler minst. Dette mønstret brytes bare av rydding og rengjøring der de som ikke har tatt noen permisjon, deler litt mer likt enn de som har tatt 1-6 uker.

Av figuren ser vi også at det er større forskjell mellom de som har tatt lang permisjon (over 6 uker) og kort permisjon (under 6 uker), enn det er mellom de som har tatt kort og de som ikke har tatt noen permisjon i det hele tatt. Dette tyder på at det er viktig for fars deling av husarbeidet med mor at permisjonen er lang.

Som vi har sett foran, har permisjonsordningene blitt sterkt utvidet på 90-tallet og fedre har fått egne rettigheter. En måte å "måle" betydningen av permisjonsordningen på for fedres tid med barna, er å sammenligne delingen av barneomsorg og husarbeid før og etter de nye permisjonsordningene ble innført. Dette har vi mulighet til å gjøre ved å benytte data fra vår 1987-undersøkelse.

Figur 3. Sammenhengen mellom permisjonslengde og lik deling av husarbeid. Fedre med rett til fødselspenger

Figur 4. Lik deling av hus- og omsorgsarbeid blant fedre som har delt foreldrepermisjonen. 1987 og 1997

Utvalget i 1987 er alle fedre som delte foreldrepermisjonen på landsbasis dette året (max antall svar=190), mens det for 1995 er de som delte permisjonen i undersøkelsens utvalg (max antall svar=115).

Vi ser fremdeles (figur 4, forrige side) at barneomsorgsoppgavene er de som deles mest likt. Særlig har fedres deltakelse i kveldsstellet og i bringing og henting i barnehage eller dagmamma, økt på disse årene, mens deling av lek og andre aktiviteter har holdt seg omtrent på samme nivå. Når det gjelder husarbeidet, har de forskjellige oppgavene hatt litt forskjellig utvikling. Oppvask og rengjøring deles mindre likt, planlegging av husarbeid og klesvask har holdt seg stabilt, mens fedrenes deling av daglige innkjøp og matlaging har økt. De to sistnevnte oppgavene er trolig det vi kan kalle "indirekte barneomsorg" eller omsorgsrelatert husarbeid. Trolig er det slik at handling og matlaging henger sammen med henting og bringing. Når henting og bringing av barna i barnehagen deles likt mellom foreldrene, så får dette konsekvenser også for handling og matlaging. Den som henter, er også den som handler og lager middag. Med andre ord, tendensen ser ut til å være at fedre i større grad legger tid og energi i det som har med barna å gjøre i dag, enn de gjorde i 1987 før de nye permisjonsordningene kom.

Selv om dette er målinger gjort på to tidspunkt med svært ulike permisjonsordninger, kan vi ikke vite med sikkerhet om endringene i fedrenes deltakelse skyldes forbedringene i permisjonsordningen. Større deltakelse i barneomsorgen kan skyldes en generell trend mot mer demokratiske parforhold. Økte permisjonsrettigheter for fedre er uansett en viktig del av denne trenden.

Konklusjoner

Den nye satsingen på permisjonsordninger har hatt som eksplisitt målsetting å styrke fedres kontakt med og omsorg for sine barn. Når fedre er hjemme på permisjon, skal de i prinsippet ha hovedansvaret for både hus- og omsorgsarbeid. Dette er i tråd med målsettingen om at de nye permisjonsordningene også skal fungere som et incitament for større likestilling mellom mor og far. Vi har i denne artikkelen sett flere tegn på at far prioriterer barna. For det første, at fedre tar permisjon i langt større grad enn bare for noen år tilbake, betyr en økt prioritering av barn i forhold til arbeid. For det andre har vi sett at far prioriterer barneomsorg mer enn husarbeid, og at permisjonslengden har sammenheng med fars deling av familiarbeidet med mor: De som tar lengst permisjon, er de som lever i de mest likestilte parforholdene og som deler både barneomsorg og husarbeid mest likt. Vi har også påpekt en sammenheng mellom forbedring av permisjonsordningen for fedre, og utvikling mot økt deling av barneomsorgen.

At fedrene prioriterer omsorgsarbeidet for barna mens husarbeidet fremdeles er mødrenes hovedansvar, er i tråd med resultater fra tidsnyttingsundersøkelsene (Haraldsen og Kitterød 1992). Det svarer også til resultater fra vår 1987-

undersøkelse hvor vi fant at husarbeid ikke var en del av fedrenes omsorgsbegrep. Fedre inkluderte ikke husarbeid som en del av foreldreansvaret. De så seg selv som aktive fedre, men ikke som husmødre. Når vi her finner at fedrenes deling av enkelte omsorgsrelaterte husarbeidsoppgaver har økt siden den gang, kan vi kanskje tolke dette som et tegn på endring i fedrenes omsorgsbegrep?

Fordelingen av hus- og omsorgsarbeid i familiene er også en del av forhandlingsprosessen om hva kjønn skal bety i denne sammenhengen. Mye tyder på at omsorg for barn relativt lett lar seg kombinere med maskulinitet, mens husarbeid er knyttet sterkere til det feminine og dermed ikke lar seg inkludere i maskulinitet på samme måten.

Litteratur

- Brandth, Berit og Elin Kvande. 1991. Når likhet blir ulikhet. Foreldres forhandlinger om barneomsorg. I R. Haukaa, red. *Nye kvinner. Nye menn*. Oslo: Ad Notam.
- Brandth, Berit og Elin Kvande. 1992. Fedres arbeidsvilkår og omsorgspermisjoner. *Søkelys på arbeidsmarkedet*. 9(2): 158-168.
- Brandth, Berit og Elin Kvande. 1995. Maskulinitet og barneomsorg. *Kvinneforskning* 1: 86-95.
- Brandth, Berit og Elin Kvande. 1998. Masculinity and child care: The reconstruction of fathering. *The Sociological Review* 46(2): 293-313.
- Brandth, Berit og Bente Øverli. 1998. *Omsorgspermisjon med "kjærlig tvang"*. En kartlegging av fedrekvoten. Allforsk report. Trondheim: Allforsk/NTNU.
- Daly, Kerry. 1993. Reshaping fatherhood. Finding the models. *Journal of Family Issues*. 14/4:510-531.
- Ellingsæther, Anne Lise. 1991. Hvorfor jobber pappa overtid? Om årsaker til og konsekvenser av fedres lange arbeidstid. I Haukaa, R., red. *Nye kvinner. Nye menn*. Oslo: Ad Notam.
- Gillies, John. 1995. En reise gjennom faderskapets historie - er vi på feil spor? *Kvinneforskning* 1:14-32.
- Grønseth, Erik. 1972. *Familie, seksualitet og samfunn*. Oslo: Pax.
- Hansen, Shirley M. H og Frederick W. Bozett, red. 1985. *Dimensions of Fatherhood*. London: Sage.
- Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød. 1992. *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jensen, An-Magritt. 1992. *Det vaklende faderskapet*. Rapport 1992/9. Oslo: NIBR.

- Lewis, Charlie and Margaret O'Brien, red. 1987. *Reassessing Fatherhood*. London: Sage.
- Marsiglio, William. 1993. Contemporary scholarship on fatherhood: Culture, identity, and conduct. *Journal of Family Issues*. 14/4:484-510.
- Morgan, David. 1992. *Discovering Men*. London: Routledge.
- NOU 1995:27 Pappa kom hjem .
- Pedersen, Frank A. 1985. Research and the father: Where do we go from here? I Hansen, S. M. H and F. W. Bozett, red. *Dimensions of Fatherhood*. London: Sage.